

Neo-Liberalizmin Teorik Açmazları ve Pratik Sonuçları: Bir Paradigma Krizi*

Bülent Evre**

Öz: Bu çalışmada, neo-liberalizm hem siyasal hem de ekonomik yönleri olan bir paradigma olarak ele alınmakta ve teorik önkabulleri ile pratikte ortaya çıkan anomaliler ve bunların yol açtığı kriz teşhis edilmeye çalışılmaktadır. Bunu yaparken, öncelikle neo-liberalizmin ontolojik (varlıkbilimsel) önkabulleri belirlenmekte ve sözkonusu önkabullerin teorik açmazları gerek mantıksal sonuçları gerekse pratikte karşılaşılan anomaliler açısından analiz edilmektedir. Bu bağlamda, neo-liberalizmi karakterize eden özellikle bireycilik, serbest piyasa ekonomisi ve minimal devlet anlayışlarının, ontolojik düzeyde açıkça olmasa da örtük olarak bir tür “tabula rasa” (boşluk) varsayımından hareket ettikleri ve bu varsayımın gerek teorik düzeyde gerekse pratik düzeyde birtakım açmazları beraberinde getirdiği ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberalizm, liberalizm, paradigma, kriz, ontoloji.

Theoretical Deadlocks and Practical Consequences of Neo-liberalism: A Paradigm Crisis

Abstract: This paper approaches to neo-liberalism as a paradigm that incorporates both political and economic aspects, and attempts to identify its theoretical presuppositions and anomalies in practice that lead to a crisis. In doing so, the paper seeks to determine ontological presuppositions of neo-liberalism, and to analyze the theoretical deadlocks of those in terms of both its logical consequences and anomalies in practice. In this context, it is argued that the notions of individualism, free market, and minimal state in particular, which characterize neo-liberalism, move from, not explicitly, but implicitly, from the assumption of a kind of tabula rasa (blankness), and this assumption brings about certain deadlocks at the levels of both theory and practice.

Keywords: Neo-liberalism, liberalism, paradigm, crisis, ontology.

* Bu çalışma, *Neo-liberal Dönüşüm: Boyutları ve Sonuçları* Uluslararası Sempozyumu, 30 Ekim-1 Kasım 2013, Lefke’de sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi Bölümü, Yakın Doğu Bulvarı, PK: 99138 Lefkoşa / KKTC.

Makale gönderim tarihi: 29.09.2014

Makale kabul tarihi: 09.09.2015

Giriş

Neo-liberalizm tarihsel olarak öncelikle 1979 yılında Britanya’da iktidara gelen Margaret Thatcher ve ABD’de 1980 yılında başkanlığa seçilen Ronald Reagan tarafından uygulamaya konmuş ve özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yeni kurulan devletlerden, Yeni Zelanda ve İsveç gibi eski sosyal demokrat tarzdaki ülkelere kadar, neredeyse bütün ülkelerde gerek gönüllü olarak gerekse uluslararası finans kuruluşlarının dayatmasıyla yaygınlık kazanmıştır.¹ O kadar ki, David Harvey’in (2005:3) de belirttiği gibi, hegemonik bir söylem haline gelen neo-liberalizm, gelişmiş kapitalist ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kadar, eğitim alanında özellikle üniversitelerden, düşünce kuruluşlarına; medyadan, şirketlere, finans kuruluşlarına; maliye ve merkez bankası gibi devlet kurumlarından, İMF, Dünya Bankası, ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası örgütlere kadar geniş bir destek bulabilmektedir.

Neo-liberalizm gerek siyaset teorisi gerekse ekonomi teorisini barındıran liberal düşünce geleneği² içerisinde yer alan ve esas itibarıyla klasik liberalizmi yeniden canlandırmaya çalışan bir paradigma olarak ele alınmaktadır. Thomas Kuhn’un esasen siyasal devrimlerden esinlenerek, bilimin tarihsel gelişimi bağlamında kullandığı ‘paradigma’ kavramı, gerek “paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütünü” anlamında gerekse somut sorunlara çözümler bulan bu bütün içindeki bir model (Kuhn, 1982:162) olarak kavramlaştırılmaktadır. Bu bağlamda, neo-liberalizm bir paradigma olarak özellikle açıklama ve sorun çözme kapasitelerine ve dolayısıyla açıklayamadığı ve çözemediği fenomenlerin “anomali” olarak değerlendirilmesine gönderme yapmaktadır. Genel olarak ideolojiler ve özel olarak neo-liberalizm, paradigma kavramı içerisinden okunduğu takdirde, analitik olarak bazı açılımlar sağlayabilir:

Birincisi, Kuhn’un paradigma kavramında öne çıkardığı özellikle açıklama ve sorun çözme boyutları, ideolojilerin değerlendirilmesinde geçerlilik ölçütleri olarak ele alınabilir. Kuhn’a göre bir paradigma fenomenleri açıkladığı ve sorunlara çözüm bulduğu sürece geçerliliğini koruyabilir. Bu çerçevede ideolojilerin, paradigmalar gibi açıklama kapasiteleri ve sorun çözme kapasiteleri bakımından ele alınması, hangi ideolojinin günümüzde geçerliliğini koruduğu veya hangisinin kriz içerisinde olduğuna dair değerlendirme yapmamıza imkan vermektedir. Buna göre neo-liberalizm, paradigma olarak geçerliliğini, fenomenleri açıklama ve çözüm üretme kapasitelerinden

¹ Neo-liberalizmin tarihsel gelişimi ve eleştirel bir değerlendirme için bkz. (Harvey, 2005).

² Liberal geleneğin monolitik olmayan yapısını irdeleyen bir çalışma için bkz. (Waldron, 2013).

almaktadır. Bu bağlamda neo-liberalizmi, günümüz koşullarını açıklama ve mevcut sorunları çözme ölçütleri açısından değerlendirmek mümkündür.

İkincisi, Kuhn'un paradigma kavramı farklı teorileri benzer sorunsalları açıklamaları ve çözmeye çalışmaları bakımından birleştirmektedir. Liberalizmin bir paradigma olarak kavranması, onun kendi içinde birtakım farklı kuramları barındırdığını -ki neo-liberalizm bunlardan sadece biridir- fakat, ortak birtakım sorunsalları paylaştıklarını (örneğin özgürlük gibi) görmemizi sağlar. Zira liberalizmin klasik, sosyal, neo gibi farklı türleri olmakla birlikte³, bireylerin özgürlük sorunsalında birleşmekte ve bu sorunu çözmeye çalışmaktadır. Örneğin yoksulluk, cehalet veya hastalık gibi sorunsallar, liberal paradigmanın gerek açıklama gerekse sorun çözme kapasitesinin dışında kalmaktadır.

Üçüncüsü, Kuhn hakim paradigmanın açıklamakta yetersiz kaldığı fenomenleri 'anomali' olarak değerlendirmekte ve karşılaşılan anomalilerden dolayı paradigmanın geçerliliğini koruyabilmesi için kendi içinde birtakım *ad hoc* (geçici) düzenlemeler yaptığına, fakat buna rağmen anomaliler arttıkça paradigmanın kriz sürecine girdiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda paradigma kavramı içerisinden bir okuma girişimi, neo-liberalizmin açıklayamadığı fenomenlerin anomaliler oluşturduğunu ve bunları gidermek için paradigma içerisinde birtakım geçici düzenlemelerin yapıldığını, fakat zaman içerisinde anomaliler arttıkça mevcut paradigmanın kriz içerisine girdiğini ayırt etmemize yardımcı olabilir.

Her paradigma, açıklamaya çalıştığı fenomenler ve çözmeye giriştiği sorunlarla ilgili birtakım ontolojik ve normatif önkabullere sahiptir. Açıklamaya çalışılan şey, varlık alanıyla ilgili ontolojik düzeyi, çözülmeye çalışılan şey de olması gerekenden hareket eden normatif düzeyi oluşturmaktadır. Paradigmalar gibi ideolojiler de varolanı açıklayan ontolojik ve varolana ilişkin olması gerekeni dile getirirken normatif önkabullere sahiptirler.

Bu bağlamda neo-liberalizmin teorik kuruluşundaki ontolojik önkabullerin incelenmesi⁴, sözkonusu paradigmanın hangi varlık alan(lar)ına yer verdiği ve/veya vermediğinin açığa çıkarılması ve buradan hareketle pratikte hangi fenomenlere ilişkin sorunları çözmeyi öngördüğüyle ilişki kurulması bakımından analitik bir düzey sunmaktadır. Charles Taylor liberaller ile toplulukçular (*communitarians*) arasındaki tartışmalarda, özellikle "ontolojik sorun" ile "pozisyon alma" olarak adlandırdığı normatif düzeyin birbirine karıştırıldığından dolayı bazı yanlış anlamaların ve karmaşıklıkların ortaya çıktığını öne sürerek, ontolojik önermeler ile normatif önermelerin birbirinden ayırt edilmesi gerektiği uyarısında bulunmaktadır (Taylor, 2006). Taylor'un bu

³ Liberalizmin türleri için bkz. (Gray, 1989; Yayla, 2000; Uslu, 2013).

⁴ Karş. (Tekeli, 1999).

uyarısını dikkate almakla birlikte, sözkonusu iki düzey arasındaki yakın bağlantıyı da kaydetmek gerekir. Şöyle ki, ontolojik önermeler belirli bir varlık alanını tasvir ederken, normatif önermeler belirli bir varlık alanı içerisinde olması gerekeni önermektedir. Başka bir ifadeyle, normatif önermeler son tahlilde ontolojik olarak çizilen sınırlarla çerçevelenmektedir. Olmayan bir varlık alanı üzerinde olması gereken varolamayacağı gibi, olması gereken ancak varolan üzerinde veya daha spesifik olarak varolana ilişkin sorunsallaştırılan alanlar üzerine üretilebilmektedir.

Ontolojik ve normatif düzeyler açısından, neo-liberalizmin ontolojik önkabulleri ile normatif önermeleri arasında kopmaz bir bağ olduğunun altını çizmek gerekir. Zira neo-liberal paradigmanın normatif tavsiyeleri, ontolojik düzeyde yapılan birtakım tanımlayıcı özelliklerden türetilmektedir. Liberal gelenek içerisinde yer alan Norman Bary'nin şu değerlendirmesi, liberalizmin ontolojik önermeleri ile normatif önermelerinin neredeyse eşitlendiğini ortaya koymaktadır: “Başlangıcından itibaren klasik liberalizm dikkati insan davranışının belirli *tanımlayıcı* (tasviri) özellikleri üstünde toplamıştır, onun normatif tavsiyeleri de bu tahlilden hareketle yapılmıştır” (Barry, 1997:12).

Neo-Liberalizmin Ontolojik Önkabulleri ve Tabula Rasa

Bir paradigma olarak neo-liberalizmin geçerliliğini sınamak için açıklama ve sorun çözme kapasitelerini değerlendirmek gerekir. Açıklama yapma kapasitesi, ontolojik boyutla ilgili olup, söz konusu paradigmanın hangi varlık alanına yer verdiğiyle ilgilidir. Neo-liberalizm, normatif önermelerini de ontolojik önermelerinden türetmektedir. Daha açık bir ifadeyle, neo-liberalizmin normatif olarak önerdiği bireycilik, serbest piyasa ve minimal devlet anlayışları, ontolojik olarak birey, piyasa ve devlet olarak üç temel varlık biçimini varsaymaktadır.

Ancak neo-liberal paradigmanın birey, piyasa ve devlete ilişkin ontolojik düzeydeki tasvirlerinde, tarihsel, toplumsal veya kültürel herhangi bir bağlama yer verilmemekte ve bunun yerine, daha çok soyut tasvirle yetinilmektedir. Neo-liberalizmin ontolojik tasvirlerindeki bu boşluk, ontolojik düzeyde örtük olarak bulunmakta ve John Locke'tan ödünç *tabula rasa* kavramıyla karşılanmaktadır. *Tabula rasa* terimi, bilindiği üzere empirisist filozof Locke tarafından epistemolojik bağlamda, insan zihninin “boş levha”ya benzetildiği metaforik anlamda kullanılmıştı (Locke, 2000:133). Fakat bu çalışma, Locke'un bu metaforundan esinlenmekle birlikte, *tabula rasa* terimini ondan farklı olarak, özellikle ontolojik bağlamda kullanmaktadır. Bu çerçevede *tabula rasa* terimi, neo-liberalizmin ontolojik önkabullerinin tarihsel, toplumsal veya kültürel bir bağlamı dikkate almayıp, tam tersine bağlamsızlıktan, yani bir tür boşluktan hareket ettiğine gönderme yapmak için kullanılmaktadır.

Bu çerçevede neo-liberalizmin ontolojik önkabulünün en önemli açmazı- ki bu aynı zamanda kuramsal açmazı anlamına da gelmektedir-, belirli bir tarihsel, toplumsal veya kültürel bağlamı hesaba katmaksızın, bir tür *tabula rasa* durumunu örtük olarak varsaymasıdır. Bu bölümde, neo-liberalizmin normatif düzeyde önerdiği bireycilik, serbest piyasa ve minimal devlet anlayışlarının, ontolojik önkabulünde örtük olarak bulunan *tabula rasa* önkabulüne bağlı olarak ortaya çıkan kuramsal açmazlar ile açıklamakta ve çözmekte yetersiz kaldığı anomalilerin varlığını tesbit edilecektir.

Bireycilik

Bireyciliğin birçok türü ve tanımı olmakla birlikte⁵, neo-liberal düşünürler açısından esas vurgu daha çok ahlaki boyut üzerinedir. Buna göre her birey kendi inandığı değerlere, amaçlara ve vereceği kararlara göre yaşamakta özgür olmalı, başkalarının baskısına maruz kalmamalı ve dolayısıyla kendisini gerçekleştirebilmelidir. Neo-liberalizmin önde gelen filozoflarından olan Friedrich A. von Hayek, bireyciliği şöyle tanımlamaktadır:

“Bireylerin, belirli sınırlar içerisinde başkalarından çok kendi değerlerini ve tercihlerini izlemeleri gerekir, bu alan içerisinde bireyin amaçlar sistemi üstün olmalı ve başkalarının hiçbir zorlamasına tabi olmamalıdır. Bireyin kendi amaçlarının nihai hakimi olması gerektiği, kendi görüşlerinin eylemlerini yönetmesi gerektiği inancını kabul etmek, bireycilik pozisyonunun özünü oluşturmaktadır” (Hayek, 2006:62-63).

Benzer bir biçimde neo-liberalizmin diğer bir önemli ismi olan Milton Friedman, bireyciliği liberalizmin özü olarak şu şekilde tanımlamaktadır:

“Liberal felsefenin özü, bireyin değerliliğine, onun yeteneklerini ve fırsatlarını kendi anlayışına uygun olarak başka bireylerin de aynı şeyleri yapabilme özgürlüğüne karışmama koşuluyla, en iyi şekilde değerlendirmeye özgür olduğuna inanmaktır” (Friedman, 1988:314).

Gerek Hayek gerekse Friedman gibi neo-liberal düşünürlerin bireyciliğe ilişkin bir ortak yönü, bireyleri ontolojik olarak sadece kendileriyle ilgili varoluş kipiyle sınırlandırırken, normatif açıdan başkalarıyla olan ilişkilerini sadece ‘karışmama’ veya müdahale etmeme yükümlülüğüyle kayıtlamalarıdır.

Tabula rasa metaforunu bireycilik bağlamında analiz ettiğimizde, neo-liberalizm bireylerin düşünce ve eylemlerinde serbest olmalarını ve kendilerini istedikleri gibi gerçekleştirmelerini öngörürken, bireylerin nasıl ve hangi koşullarda yer aldıkları bağlamı dikkate almaksızın, herkesin varoluş bağlamını aynılaştıran bir *tabula rasa* varsayımından hareket etmektedir. Basit bir örnek

⁵ Bireycilik; siyasal, ekonomik, dinsel, ahlaki, epistemolojik ve metodolojik gibi türlere ayrılmaktadır. Bireycilik türleri hakkında bkz. (Lukes, 1995). Ancak bireyciliğin hangi türü olursa olsun, son tahlilde liberal paradigma ontolojik olarak bireyi varoluş bağlamından bağımsız ve soyut bir varlık olarak varsaymaktadır.

vermek gerekirse, yoksul koşullarda yaşayan bir kişi ile refah içerisinde yaşayan bir kişi, liberal paradigma açısından herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadığı sürece ‘özgür’ sayılmaktadır. Boş bir bağlam(sızlık) içerisinde yer alan bireylerin özgürlüğü, sadece dış bir müdahaleye maruz kalmama durumuyla özdeş hale gelmektedir. Buna göre bir kimsenin eylemleri bir başkası tarafından engellenmiyorsa, sözkonusu kimse ‘özgür’ sayılmaktadır. Ne var ki bireylerin kendilerini gerçekleştirmeye veya istediklerini yapmaya muktedir olup olmadıkları, pozitif anlamda özgürlüklerinin⁶ önünde engellerin olup olmaması veya ne tür engellerin bulunduğu, neo-liberalizm açısından önem taşımamaktadır. Neo-liberalizmin bireycilik anlayışında bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri önünde duran engelleri ontolojik düzeyde tanımlamamaları, herkesin müdahaleye maruz kalmadığı sürece aynı koşullarda yaşadığını varsaymaktadır. Başka bir anlatımla, bireylerin somut koşullar içinde tanımlanmaması, ontolojik önkabul olarak *tabula rasa*’ya karşılık gelmektedir. Bu ise ontolojik olarak engellerin tesbitine ve dolayısıyla normatif düzeyde sorunsallaştırılıp üstesinden gelmesine teorik olarak imkan vermemektedir.

Neo-liberalizmin ontolojik *tabula rasa* önkabülüyle bağlantılı olan diğer bir özellik, birey kategorisinin, ontolojik olarak diğer varolanları öncelediği varsayımdır. Normatif düzeydeki bireycilik anlayışı, ontolojik olarak bireylerin tikel varoluşa sahip oldukları ve her türlü kolektiviteden önce geldikleri varsayımına dayanmaktadır. Bu, neo-liberallerin birey dışındaki bütün diğer kolektif varlık biçimlerini ontolojik açıdan reddettikleri anlamına gelmez. Ne var ki bireylerin içinde yer aldıkları bağlam hesaba katılmayıp, *tabula rasa* durumuyla ikame edildiği için diğer kolektif varolanlar, ancak tikel bireylerden türeyen tümel varlıklar olarak kavranmaktadır. Başka bir deyişle, liberal paradigmaya göre her türlü kolektivite, ontolojik olarak ancak bireylerce kurulan türevsel bir varoluşa sahip olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bireylerin içine doğdukları aile, sınıf, etnisite, ırk gibi kolektif varolanlar göz ardı edilmekte ve bireyler soyut düzeyde ve ontolojik olarak her türlü kolektiviteden önce geldikleri varsayımla ele alınmaktadır.

Siyaset kuramı literatüründe ‘toplulukçu’ olarak adlandırılan kolektivist düşünürlerin liberal birey anlayışına yönelik ‘atomistik’, ‘soyut’, ‘köksüz’ veya ‘yükümsüz’ birey gibi eleştirileri, bu çerçevede anlam kazanmaktadır.⁷ Gerek liberallerin gerekse toplulukçuların görüşlerini, özgürlük sorunsalı açısından kısaca değerlendirmek gerekirse, toplulukçuların, liberal birey anlayışını eleştirirken, topluluk kategorisinden hareket etmeleri ontolojik olarak bireylerin içinde yer aldıkları kolektif varoluş biçimlerine dikkat çekmektedirler, fakat normatif açıdan kişisel özgürlükleri savunmaksızın, topluluk kategorisini öne

⁶ Negatif/pozitif özgürlük ayrımı için bkz. (Berlin, 1971).

⁷ Toplulukçular ile liberaller arasındaki tartışmaların genel hatları için bkz. (Berten vd., 2006).

çıkarmaları, özgürlük alanını daraltabileceği gibi ortadan da kaldırma potansiyeline sahiptir. Diğer yandan liberallerin bireysel özgürlükleri normatif anlamda savunmalarına rağmen, ontolojik olarak bireylerin nasıl koşullarda yaşadıklarını dikkate almamaları, bireysel özgürlükleri ancak formel düzeye hapsetmektedir.

Oysa liberal paradigma açısından anomali oluşturan birtakım fenomenler, klasik liberalizmin bazı varsayımlarında *ad hoc* düzenlemeler yapılarak, sosyal liberalizm türünün gelişmesine yol açmıştı.⁸ Özellikle yoksulluk, cehalet ve hastalık gibi fenomenler, klasik liberalizmin açıklayamadığı ve bu konuda çözüm üretmediği anomalilerdi. Fakat *ad hoc* düzenlemelerle oluşan sosyal liberalizm modeli, bireylerin özgürlüklerinin önünde duran engelleri de dikkate alarak, pozitif özgürlüğü öne çıkarmış ve devlete birtakım aktif roller yüklemiştir. Buna karşılık neo-liberalizm her türlü kolektivist düşünce sistemine ve refah devlet modeline⁹ tepki içerisinde gelişerek yeniden klasik liberalizm anlayışına rucu etmiştir.

Neo-liberalizmin bireycilik anlayışı, paradoksal olarak bireysel özgürlük sorununu çözemediği gibi, kolektif sorunları da çözmekten çok uzaktır. Bireysel varoluşun ayrıcalıklı statüsü, her türlü kolektiviteyi, bireyin bir türevi derecesine indirmekte ve ontolojik düzeyde bireylerin kolektif aidiyetlerini göz ardı etmektedir. Zira bireyin varoluşu, belirli bir bağlam içerisinde kavranmamaktadır. Neo-liberalizm açısından, bireylerin muhtemel gruplara katılması veya diğer bireylerle iş birliği yapması, son tahlilde bireylerin öz çıkar algılamalarının bir ürünü olup, esas itibarıyla araçsal bir değer taşımaktadır. Bireylerin birlikte hareket etmeleri veya ortak amaçlarda birleşmeleri, ancak bireysel amaçlara hizmet etmesi koşuluyla geçerli olmaktadır. Hayek'in (1999:83) kendi ifadesiyle "bu müşterek gayeler de fertler için nihai gayeler değil, fakat muhtelif fertlerin yine muhtelif gayeler uğruna kullanabilecekleri vasıtalar"dır."

Kolektif eylemde bulunmayı ve ortak amaçları, bireyi öncelikli kılarak araçsallaştıran neo-liberalizm, kolektif varolanların özneleşmesine kuramsal olarak yer bırakmamaktadır. Pratikte tanık olduğumuz birçok kolektif hareket ve bu hareketlerin çeşitli talepleri, genel olarak liberal paradigmayı aşmaktadır. Kolektif varolanların talepleri veya özneleşmeleri, neo-liberalizm açısından açıklanamayan anomaliler olarak ortaya çıkmaktadır. Ontolojik olarak ayrı bir varlık statüsüne sahip olmayan kolektif varolanların, normatif düzeyde talepleri de var olamaz. O bakımdan çeşitli grupların kamusal alana yönelik talepleri, neo-liberalizm açısından meşruiyetten yoksundur. Ontolojik önceliğe sahip olan

⁸ Sosyal liberalizm hakkında bkz. (Schapiro, 1958:37-38).

⁹ Refah devlet modelinin krizi ve neo-liberal devlete geçiş süreci hakkında bkz. (Rosanvallon, 2004; Şaylan, 2003:118-144).

birey, normatif düzeyde ancak bireysel haklar üzerinden kendi çıkarlarını savunabilir. Bireylerin katılımıyla oluşan grupların talepleri de aynı şekilde bireysel haklarla ve özel alanla sınırlı kalmaktadır. Bunun dışındaki kolektif haklar ve kamusal alana yönelik talepler, neo-liberalizm karşısında çözüme kavuşturulamayan anomaliler olarak değerlendirilebilir.

Neo-liberalizmin bireyciliğe ilişkin teorik açmazını, pratikte de karşılaşılan anomalilerle teyit etmek mümkündür. Özellikle 1960'lı yılların sonundan itibaren ortaya çıkan “yeni toplumsal hareketler” olarak bilinen sosyo-kültürel düzeydeki kimlik odaklı hareketler, gerek bireyci gerekse sınıf temelli politika anlayışını aşmaktaydı¹⁰. Bir yandan ortaya çıkan farklılığa dayalı kimlik talepleri, liberal demokrasinin sınırlarını sorgulanır hale getirirken, diğer yandan liberal demokratik sistemler, bireysel haklar yanında kolektif haklara da belirli ölçülerde yer vermek zorunda kaldılar. Bu çerçevede bazı liberal yazarlar, özellikle bireysel özerklik ilkesini korumak kaydıyla, hoşgörü ve toplanma özgürlüğü gibi liberal değerlerden hareketle liberalizmi çokkültürcülükle uzlaştırma yoluna gittiler.¹¹ Liberal çokkültürcülük girişimi, liberal paradigmaya meydan okuyan tanınma mücadeleleri ve taleplerini karşılayabilme yönünde *ad hoc* değişiklik olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık neo-liberalizmin bireycilik anlayışı, kolektif talepleri karşılayabilme kapasitesinden uzaktır.

Benzer bir biçimde 1990'ların sonunda özellikle neo-liberalizmin küreselleşmesine karşı, yine küresel düzeyde ortaya çıkan çeşitli ulusaları toplumsal hareketler ve ağlar, sosyo-kültürel olduğu kadar sosyo-ekonomik düzeydeki talepleri de yeniden gündeme taşıdı. Küresel düzeyde örgütlenen kadın hareketi, siyasal islam hareketi ve küresel adalet hareketi gibi toplumsal hareketler,¹² ne neo-liberalizm ne de liberal paradigmanın bir türü tarafından açıklanabilmekte ne de bu hareketlere yönelik çözüm üretebilmektedir.

Serbest Piyasa Ekonomisi

Neo-liberalizmin teorik açmazı, serbest piyasa ekonomisi anlayışında da ortaya çıkmaktadır. *Tabula rasa* önkabulünden hareketle, serbest piyasanın işleyişinin sonuçları, aynı şekilde ontolojik olarak değerlendirme dışında tutulmaktadır. Bunu analiz edebilmek için öncelikle serbest piyasa ekonomisinin neo-liberal düşünürlerce nasıl tanımlandığına bakmak gerekir. Neo-liberalizmin ekonomik anlayışı, esas itibarıyla özel mülkiyet ve rekabete dayanan klasik liberal ekonomik modelin yeniden canlandırılmasını öngörmektedir. Ekonomik alandaki her türlü devlet müdahalesine, planlamaya ve düzenlemeye karşı çıkan neo-liberaller, bireylerin gönüllü değişimlerine dayalı rekabetçi kapitalizmi

¹⁰ Yeni toplumsal hareketlere ilişkin farklı değerlendirmeler için bkz. (Scott, 1990; Larana vd., 1994).

¹¹ Liberalizmin çokkültürcülük yönündeki yorumları için bkz. (Kymlicka, 1998; Barry, 2001; Kelly, 2002).

¹² Küresel düzeydeki toplumsal hareketler ve ağlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Moghadam, 2009; Castells ve Cardoso, 2005).

savunurlar. Friedman (1988: 32)'in ifadesiyle, “Gönüllü değiş tokuş aracılığıyla düzenlenmiş bir toplumun çalışma modeli, rekabetçi kapitalizm dediğimiz, *özgür, özel girişim alışverişi ekonomisi*’dir.” Bireylerin gönüllü ekonomik etkinlikleriyle oluşan rekabetçi piyasa mekanizması, toplumun temelini oluşturmaktadır. O kadar ki rekabetçi piyasa sistemi, sadece bireylerin ekonomik etkinlikleriyle sınırlı değil, bireylerin ahlaki, dini ve diğer toplumsal etkinliklerinin geçerliliğinin belirlenmesinde de emsal bir mekanizma olarak görülmektedir. Liberal paradigmanın sözcülerinden Norman Barry bu konuda şöyle yazar:

“Tıpkı serbest piyasaya hakim olan kuralların rasyonel özneler arasındaki etkileşimin tedrici sürecinden doğması (...) gibi; ahlaki, dini ve sosyal pratiklerin geçerliliğini belirleyen kurallar da kurumlar arasındaki barışçı rekabetten türeyebilirler” (Barry, 1996:72).

Neo-liberaller de kökleri Adam Smith’in ‘görünmez el’ teorisine kadar geriye giden bir tür kendiliğinden düzen fikrini savunmaktadırlar.¹³ Buna göre bireylerin kendi kişisel yararları için serbest mübadelede bulunarak, kendiliğinden ortak yararın da yaratılacağına inanılmaktadır. Kendiliğinden düzen, kural yönelimli bireylerin niyetlerinden bağımsız olarak ortaya çıkan istikrarlı ve öngörülebilir ilişkilerden oluşmaktadır (Raeder, 2006:124). Yani bireyler önceden tasarlamamalarına veya niyet etmemelerine rağmen, kendi bireysel eylemleri, birtakım toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Bir taraftan bireyler rekabetçi piyasa içerisinde kendi çıkarlarını maksimize ederken, diğer yandan toplum için yararlı bir sonuç, yani kamusal yarar ortaya çıkmaktadır.

Buradaki kendiliğinden düzen fikrinin birtakım açmazları olduğu öne sürülebilir. Öncelikle, kendiliğinden düzen, bireylerin davranışlarının istikrarlı ve öngörülebilir olduğunu varsaymasına rağmen, bireyler kendi davranışlarının toplumsal sonuçlarını öngörememektedir. O halde, başlangıçta öngörülemez olan bireysel davranışların sonucu, bilginin parçalı ve dağınık olduğu epistemolojik önkabulden hareket eden neo-liberal paradigma tarafından nasıl olur da öngörülebilir. Bir diğeri, bireylerin özel çıkar arayışları, sonuçlarına bakılmaksızın, nasıl olur da *a priori* olarak kamusal yararlarla eşitlenebilmektedir.

Bu çerçevede liberal paradigmanın ‘kamusal yarar’ veya ‘ortak iyi’ kavramına açıklık getirmek gerekir. Öncelikle ‘çıkâr’, ‘yarar’ veya ‘iyi’ gibi kavramlar, liberal paradigma açısından öznel olarak tanımlanabilen, dolayısıyla da ancak bireyler tarafından belirlenebilen kavramlardır. O bakımdan kamu yararı, müphem bir kavram olup, bireylerden önce veya bireylerden bağımsız olarak tanımlanamaz. Basit bir ifadeyle, kamusal çıkâr, bireysel çıkarların

¹³ Smith’den Hayek’e kendiliğinden düzen geleneği hakkında bkz. (Horwitz, 2006).

toplamından ibarettir.¹⁴ Yani liberal paradigmaya göre kamusal yarar, bireylerin öz çıkar arayışlarından, kendiliğinden türemektedir.

Oysa bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaları, *a priori* olarak kamu yararını garantilemez. Bireysel davranışların sonuçları üzerinden değerlendirme yapılmaması, bireysel çıkar ile kamusal çıkarı eşitleyen bir tür totolojiye dönüşmektedir. Bireylerin öz çıkar arayışlarının sonuçları, örneğin yoksulluk, eşitsizlik veya çevre felaketi gibi bütün kamu üzerinde yıkıcı etkiler yaratmış olsa dahi, neo-liberalizmin kendiliğinden düzen fikri, teorik olarak pratikteki bu tür anomalilerin ontolojik düzeydeki teşhisine ve normatif düzeydeki sorunsallaştırılmasına cevaz vermemektedir. Zira neo-liberal paradigmanın serbest piyasaya anlayışında, piyasanın kamu yararıyla bağdaşmayan sonuçlarına ilişkin herhangi bir ontolojik önkabul bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konudaki kuramsal eksiklik, neo-liberalizmin *tabula rasa* önkabulünün mantıksal sonucu olarak okunabilir.

Öte yandan bireysel özgürlük sorunu, paradoksal olarak piyasa ekonomisi anlayışında da kendini göstermektedir Liberal paradigmaya göre siyasal alan ile ekonomik alan ontolojik olarak birbirinden farklı iki varlık düzeyi oluşturmalarına rağmen, özgürlük sorunsalı açısından siyasal özgürlük ile ekonomik özgürlük arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. Friedman (1988:24)’a göre ekonomik özgürlük kendi başına bir amaç olup, geniş anlamdaki özgürlüğün bir parçasıdır. Bunun yanı sıra “ekonomik özgürlük siyasal özgürlüğe ulaşılmasında zorunlu bir araçtır.”

Fakat neo-liberal ekonomi anlayışı, bireylerin ekonomik etkinliklerinde, özgürlüğü normatif olarak sorunsallaştırılmasına rağmen, özgürlüğün ontolojik koşullarını hesaba katmaksızın, örtük olarak bir tür *tabula rasa* varsayımından hareket etmektedir. Neo-liberallerin özgürlükten kastettikleri, esasen zorlamaya veya şiddete maruz kalmama anlamındaki negatif özgürlüktür. Buna göre bir kimsenin zorlamaya veya baskıya maruz kalmadan gönüllü olarak alışveriş yapması “özgür” olarak addedilmesi için yeterlidir. Buna karşılık alışveriş yapmaya ekonomik anlamda gücü yetmeyen birisinin özgürlüğü normatif açıdan sorunsallaştırılmamaktadır. Zira bireyin özgür olma koşulu, dış müdahale yokluğuyla hukuksal olarak sınırlan(dırıl)ırken, özgürlüğün önündeki toplumsal, ekonomik veya kültürel engeller göz ardı edilmektedir.

Ayrıca ekonomik özgürlük ile siyasal özgürlük arasında ilişki kurulmasına rağmen, siyasal özgürlük bağlamında güç ilişkileri dikkate alınırken, ekonomik özgürlük sorunsalında güç ilişkileri azımsanmaktadır. Neo-liberalizm ekonomik güç ile siyasal gücün birbirinden ayrılmasını, bireysel özgürlük adına önemserken, esasen siyasal iktidarın sınırlandırılmasını öngörmektedir.

¹⁴ Modern siyaset teorisinde kamu yararına ilişkin farklı yaklaşımlar için bkz. (Barry, 2003: 309-344).

Buradaki güç anlayışının, hukuksal ve kurumsal anlamda olduğunu kaydetmek gerekir. Buna karşılık özel mülkiyetin ekonomik gücün kaynağı olduğu kabul edilmekle birlikte, ekonomik gücün rekabetçi bir sistemde bireyler arasında dağılacığı varsayılarak, siyasal güç gibi normatif düzeyde sorunsallaştırılmamaktadır. Hayek'in aşağıdaki sözleri, neo-liberalizmin ekonomik güç ile siyasal güce yaklaşımındaki farklılığı, açıkça ortaya koymaktadır:

“rekabet esasına dayanan bir cemiyette kimsenin elinde böyle(merkezi) bir iktidar yoktur. Mülkiyet çok sayıda insanlar arasında taksim edilmiş olduğundan, maliklerden hiçbiri müstakilen böyle bir kuvvete yani muayyen insanların gelirini ve durumunu tek başına tayin etmek iktidarına sahip değildir” (Hayek, 1999: 145).

Dolayısıyla neo-liberalizmin ekonomik güç bağlamında da açmazı bulunmaktadır. Buradaki açmaza göre, siyasal gücün merkezileşme “tehlikesi”ne karşı, hukuk devleti çerçevesinde önlem alınırken, ekonomik gücün merkezileşmesi sadece devlet uğrağında sorunsallaşmakta ve buna bağlı olarak da sivil toplumdaki asimetrik güç ilişkileri göz ardı edilmektedir. O nedenle toplumdaki eşitsiz veya adaletsiz gelir/servet dağılımından kaynaklanan çeşitli sorunlar, neo-liberal paradigma açısından anomaliler olarak belirginlik kazanmaktadır. Sözgelimi, toplumsal sınıfların varlığı ontolojik olarak yadsındığı gibi, sınıflar arası uçurumun büyümesi normatif açıdan da sorun teşkil etmemektedir.

Keza neo-liberalizmin normatif düzeydeki eşitlik ve adalet kavramları, biçimsel düzeyle sınırlanmakta ve bunun ötesindeki beşeri ilişkiler ve asimetrik iktidar ilişkileri, ontolojik önkabulünün dışında kalmaktadır. Sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve adaletsizlik anomalileri karşısında, John Rawls (1999) ve Brian Barry (1995) gibi düşünürlerin, liberal paradigma içerisine yeniden-dağıtıcı adalet ve fırsat eşitliği yönünde *ad hoc* düzenleme yoluna giderek, liberal bireysel özgürlük ile eşitlikçilik değerlerini uzlaştırmaya çalışmalarına rağmen, neo-liberalizm bireysel özgürlük ile eşitlikçiliğin hiçbir şekilde bağdaşmadığı inancına dayanmaktadır. Friedman (1988: 315)'ın açıkça ifade ettiği gibi “kişi hem eşitlikçi, hem de liberal olamaz.” O bakımdan neo-liberalizm formel eşitlik ve usuli adalet dışındaki anlayışlara kendisini kapatarak, anomalilerden kurtulamamaktadır.

Nitekim neo-liberal politikaların uygulandığı gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan birtakım empirik araştırmaların da gösterdiği gibi, neo-liberalizmin ekonomik politikaları hem kendi vaatlerini gerçekleştirilmede hem de pratikte ortaya çıkan bazı sorunlara çare üretmede yetersiz kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, neo-liberal ekonomi anlayışının teorik açmazları, pratikteki işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik gibi anomalilerin giderek artmasıyla da sınanmaktadır.

Örneğin 2007 yılından itibaren patlak veren finans krizi, neo-liberal paradigma açısından kendi başına bir anomali oluşturmaktadır. Zira bu tarz krizlerin varlığı, sözkonusu paradigma tarafından açıklanamamaktadır. Son finans krizi, kimi yazarlarca özelde neo-liberalizmin ve genelde kapitalizmin krizi olarak değerlendirilmektedir. Buna göre neo-liberalizmin krizi, ondokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana kapitalizm içerisindeki dördüncü yapısal krize karşılık gelmektedir. 1970'lerdeki krize karşılık uygulamaya sokulan neo-liberal politikalar, özünde üst sınıfların gelirini artırırken, emekçi kesimlerin ücretlerini rekabet nedeniyle düşük tutmuştur (Dumenil ve Levy, 2011:2). Benzer bir biçimde Harvey'de neo-liberalizmin gelirin ve servetin geniş kitlelerden üst sınıflara, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru transfer edilmesi ve yeniden dağıtılmasında etkili olduğunu öne sürmektedir (2007: 33).

Latin Amerika ülkeleriyle ilgili yapılan bir çalışmaya göre, bu ülkelerde uygulanan neo-liberal politikalar başarıdan çok başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ticaret, finans, vergi, sağlık ve eğitim gibi alanlarda yapılan neo-liberal reformlar, ekonomik büyüme ve istikrarı gerçekleştirmede ve yoksullukla eşitsizliğin azaltılmasında başarısız olmuştur. 1990'lı yılların ilk yarısında büyüme performansı kaydedilirken, aynı dönemin ikinci yarısında küçülme gerçekleşmiştir. Keza yoksulluk açısından bakıldığında 1990 yılında yoksullar nüfusun % 48.3'lük bir kesimini oluştururken, 1999 yılında bu oran % 43.8'e gerilemişse de, 1980 yılındaki % 40.5 oranının hala üzerinde seyretmektedir (Bkz. Huber ve Solt, 2004).

Bununla birlikte, neo-liberal reformların sonuçlarının, ülkelerin özgüllüklerine göre farklılık arz edebileceğini de kaydetmek gerekir. Örneğin Vietnam'da, özellikle 1986-2003 yıllarını kapsayan çalışmada, neo-liberal reformlar; ekonomik büyümeye, işsizliğin ve yoksulluğun azalmasına eşlik ederken, Gana'da 1980-2002 yılları arasında ve Nepal'de 1980-2000 yılları arasında büyümenin ve yoksulluğun hemen hemen aynı seviyede kaldığı, fakat işsizliğin arttığı görülmektedir. Diğer yandan Fas'da, 1985-2000 dönemini kapsayan alan çalışmasında, neo-liberal reformlardan sonra ekonomik küçülme gerçekleşmiş, işsizlik ve yoksullukta artış gözlenmiştir. Aynı şekilde 1990-2003 dönemini kapsayan bir çalışmada, Kazakistan'da serbest piyasa ekonomisine geçildikten sonra negatif bir ekonomik büyüme, işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik sorunlarında artış kaydedilmiştir (Bkz. Lee ve Vivarelli, 2006). Sonuçta farklı ülkelerde uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının farklı sonuçlarına rağmen, bütün bu sorunların hiçbirisi, neo-liberal paradigma içinde tanımlanamayan ve cevap bulamayan anomaliler olarak kalmaktadır.

Minimal Devlet

Neo-liberalizmin devlet anlayışı da devletin faaliyet alanını sınırlandırmasıyla, esasen ortaya çıkabilecek sorunların tesbiti, ancak tanımladığı ontolojik çerçeve dahilinde mümkün olabilmektedir. *Tabula rasa* olarak kavramlaştırdığımız ontolojik önkabulün, toplumsal bağlamı dikkate almaması, toplumdaki sorunların teşhisi ve çözümü konusunda da neo-liberalizmin geçerliliğini sorgulanır hale getirmektedir.

Öncelikle neo-liberalizmin minimal devlet anlayışını açıklamak gerekirse, devlet iktidarının hukukun üstünlüğü doktrini uyarınca önceden ilan edilmiş olan bir takım sabit kurallarla sınırlandırılması öngörülmektedir. Neo-liberallere göre, bireyler *a priori* olarak çizilen kurallar çerçevesinde, devletin nasıl hareket edeceğini önceden kestirebilirler ve böylelikle kendi amaçlarını da serbestçe izleyebilirler (Hayek, 1999: 101-102). Bu çerçevede neo-liberal devletin rolü, esas itibarıyla yasa ve düzeni tesis etmek, gönüllü olarak yapılan sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak, mülkiyet haklarını tanımlamak ve anlaşmazlık çıkan konularda hakemlik yapmakla sınırlıdır (Friedman, 1988: 47 vd.). Bunun dışında eğitim alanında çok sınırlı olmak üzere, refah devletinin yerine getirdiği rollerin neredeyse tamamı reddedilmektedir. Örneğin, kamuya konut edindirme, asgari ücret, tarım destekleme fiyatları, yaşlılık ve hayatta kalma sigortası ve yoksulluğun hafifletilmesi gibi sosyal refah politikalarına karşı çıkmaktadır (Bkz. Friedman, 1988:287 vd.).

Devletin işlev ve rollerinin sınırlandırılması, zorunlu olarak özellikle özel alana ait olduğu düşünülen ahlaki ve ekonomik konularda müdahalesizlik durumunu gerekli kılmaktadır. Bu anlayışa yön veren temel ilke ise özgürlüktür. Liberal paradigma açısından devletin varlığı ile bireysel özgürlükler arasında gerilimli bir ilişki bulunmaktadır. Bir yandan devletin varlık alanı genişledikçe, bireysel özgürlükler azalmakta, diğer yandan devletin varlığı bireysel özgürlüklerin korunması bakımından zorunlu olmaktadır. Bununla birlikte, bireysel özgürlükleri koruma gerekçesiyle devletin rolleri sınırlandırılırken, piyasanın kapsadığı alan giderek genişlemektedir. Friedman piyasa ile siyasal alanı birbirinden ayırarak aralarında ters orantılı bir ilişki kurmakta ve normatif olarak açıkça piyasayı olumlamaktadır:

Piyanın kapsadığı etkinlikler dizisi genişledikçe, kesin siyasal kararları gerektiren, dolayısıyla üzerinde anlaşmaya varma gereği bulunan konular azalmaktadır. Sonuçta anlaşmaya varmanın gerekli olduğu sorunlar azaldıkça, özgür toplum korunurken, anlaşmaya varma olasılığı daha büyük olmaktadır (Friedman, 1988: 50).

Devlet ile piyasa arasında gerek ontolojik gerekse normatif düzeyde yapılan keskin ayrım, piyasada ortaya çıkan ya da çıkabilecek olan sorunların siyasal kararlarla çözülme imkanını *a priori* olarak ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte, ancak neo-liberalizmin öngördüğü piyasa sisteminin işleyişini

bozabilecek sorunlarla sınırlı olarak devlete rol biçmektedir. Piyasadan kaynaklanabilecek en önemli sorun ise neo-liberaller açısından tekelleşmenin ortaya çıkmasıdır. Zira tekelleşmenin olduğu yerde, seçme özgürlüğü ortadan kalkar ve kendi isteklerini tatmin etmeye çalışan bireyler, bir tekelin eline düşmüş olurlar (Hayek, 1999: 129). Keza Friedman'ın da işaret ettiği gibi, değiş tokuş hemen hemen eşdeğerde seçenekler varsa gönüllülük olur; oysa tekelin varlığı, gönüllülüğü ve değiş tokuş özgürlüğünü engeller (Friedman, 1988: 55-56). O nedenle neo-liberalizm, devlete serbest piyasanın işleyişini güvence altına alıp tekelleşme eğilimlerini engelleyecek yasal çerçeveyi çizme rolü vermektedir.

Devletin tekelleşme eğilimlerini engellemesi, liberal paradigmanın, aslında serbest piyasa mekanizmasının birtakım kusurlar/sorunları beraberinde getirebileceğinin sınırlı bir kabulü olarak görülebilir. Ancak seçme özgürlüğünün/gönüllülüğün normatif savunusunu yapan neo-liberalizmin tekelleşmeyi sorunsallaştırırken, piyasa içerisinde ekonomik anlamdaki diğer güç yoğunlaşmalarını göz ardı etmesi, seçme özgürlüğünün de altını oymaktadır. Zira piyasa güçlerinin rekabet şartlarının, ontolojik olarak *tabula rasa* 'dan itibaren başladığı varsayılarak, rekabetin sonucunda ortaya çıkabilecek olan, ancak tekelleşme formundaki güç yoğunlaşması dikkate alınmaktadır.

Oysa serbest piyasada değiş tokuş yapan bireylerin içinde bulundukları koşullar veya ait oldukları toplumsal sınıflar veya katmanlar da seçme özgürlüğünün ve gönüllülüğün önündeki en önemli engeller olabilmektedir. Fakat neo-liberalizm, tekelleşmeye karşı devlete rol biçerken, toplumsal engellerin hafifletilmesi veya ortadan kaldırılması konusunda sessiz kalmaktadır.

Minimal devlet anlayışını, neo-liberalizmin yukarıda analiz edilen bireycilik ve serbest piyasa ekonomisi temalarıyla bağlantılı olarak değerlendirmek gerekirse, devlet, bireylerin kendi çıkarları peşinde gitmelerine veya kendi iyi anlayışlarını takip etmelerine karışmamaktadır. Devletin bireylerin eylemlerine müdahale etmemesi, negatif özgürlüğün gereği olarak görülmekte ve bu ilişki biçimi bireyler arasında da gözetilmektedir. Bir kimsenin neo-liberal anlamda özgür olabilmesi için eylem(ler)inin, devlet veya herhangi bir kimse tarafından engellenmemesi gerekmektedir. Bir kimsenin veya grubun, başka bir kimsenin özgürlüğünü ihlal etmesi durumunda, devlete, hakkı ihlal edilen bireyin haklarını koruması için müdahale hakkı doğmaktadır. Başka bir ifadeyle, devlet ancak bireysel hak ve özgürlükleri korumak amacıyla müdahale edebilmektedir.

Bununla birlikte, neo-liberal devlet bireylerin biçimsel düzeydeki haklarını güvence altına alırken, bu hakların kullanılması önüneki yapısal engelleri ortadan kaldırma gibi bir role sahip değildir. Tam tersine, negatif özgürlüğün de gereği olarak devlet edilgen konuma çekilmekte ve toplumsal sorunlara karşı

kayıtsız kalmaktadır. Keza bireycilik anlayışı uyarınca, birey kategorisinin ayrıcalıklı olması, her türlü kolektivitinin özerkliği, devlet tarafından yadsınmaktadır. Dolayısıyla kolektif kimlik veya farklılığa dayalı kimlik sorunlarının siyasal olarak çözüme kavuşturulması, saf anlamda neo-liberal devlet modeli çerçevesinde mümkün görünmemektedir.

Diğer yandan minimal devlet anlayışına yön veren serbest piyasa ekonomisi açısından değerlendirdiğimizde, devlet bireylerin gönüllü olarak girdikleri ekonomik etkinliklere müdahale etmemektedir. Bireylerin rekabete dayalı serbest piyasa koşullarında girdikleri ilişkilerin kendiliğinden ortak yararı da beraberinde getirdiği varsayılmakta, fakat ortaya çıkan sonuç, kamu yararını ortaya çıkarmasa bile, herhangi bir devlet müdahalesi öngörülmemektedir. Buna göre devlet, ancak *a priori* olarak tanımlanan kuralların uygulanmasını sağlayabilir, sözkonusu kuralların uygulama sonuçlarıyla ilgilenmez. O nedenle serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik gibi toplumsal sorunlar devletin etkinlik alanının dışında kalmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

1970’li yıllarda öncelikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da başlayıp, zamanla küresel düzeyde uygulama alanı bulan neo-liberalizm hakim bir paradigma olarak bugün ciddi bir kriz süreci içerisine girmiş görünmektedir. Neo-liberalizmi krize sokan temel kaynakların, esas itibarıyla teorik kuruluşundaki ontolojik önkabulleri ve pratikte ortaya çıkan birtakım fenomenleri açıklama ve çözüm üretme kapasitesindeki yetersizlik olduğu öne sürülebilir.

Neo-liberalizmin teorik inşasında örtük olarak bulunan *tabula rasa* varsayımı, normatif düzeydeki bireycilik, serbest piyasa ve minimal devlet anlayışlarının ontolojik düzeydeki temel açmazını oluşturmaktadır. Normatif olarak savunulan temalara bakıldığında, bireycilik anlayışı bireylerin düşünce ve eylemlerinde serbest olmayı öngörürken, bireylerin varoluş bağlamını hesaba katmadan örtük bir *tabula rasa* varsayımından hareket etmektedir. O bakımdan bireyin özgürlüğü biçimsel düzeye hapsolmakta ve pozitif anlamda birşeyi yapabilme gücü ve bunun önündeki engeller gözardı edilmektedir. 19. yüzyıl sonlarında gelişen sosyal liberalizm, liberal paradigma içerisindeki öncüllerde birtakım *ad hoc* düzenlemeler yaparak, pozitif özgürlüğe yer vermesine karşın, neo-liberalizm, liberalizmin ilk formu olan klasik türüne rücu etmiştir. Keza bireyin kolektivitelere olan aidiyetinin veya toplumsal bağlamının ontolojik olarak kabul edilmemesi, kolektif öznelerin sorunlarına normatif düzeyde çözüm üretilmesine de engel teşkil etmektedir.

Nitekim pratikte 1960’lı yıllardan sonra ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler ve 1990’lardan sonra yükselişe geçen küresel toplumsal hareketler, neo-liberalizmi kriz sürecine sokan anomaliler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözkonusu hareketlerin gerek sosyo-kültürel gerekse sosyo-ekonomik talepleri, neo-liberalizmin açıklama ve çözüm bulma kapasitesini aşmaktadır.

Serbest piyasa anlayışı da *tabula rasa* varsayımından bağımsız değildir. Normatif olarak bireylerin rekabetçi piyasa içerisinde, gönüllü olarak ekonomik etkinlikte bulunmaları öngörülürken, bireylerin hem kendi çıkarlarını azamileştirdikleri hem de kendiliğinden kamu yararının ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Kamusal yarar, bireysel çıkarların toplamına indirgenirken, bireylerin ekonomik etkinliklerinin sonuçları ontolojik olarak hesaba katılmamaktadır. Bunun yerine, bireylerin davranışlarının *a priori* olarak topluma da yarar sağlayacağı varsayılmaktadır. O nedenle serbest piyasa mekanizmasının yarattığı toplumsal veya çevresel sorunlar da normatif olarak karşılık bulmamaktadır. Ayrıca özgürlüklerin korunması adına, siyasal alandaki gücün sınırlandırılması öngörülürken, serbest piyasa alanındaki güç ilişkilerinin, -tekeller dışında- göz ardı edilmesi, neo-liberalizmin eşitlik ve adalet anlayışlarını da biçimsel düzeyde bırakmaktadır.

Neo-liberalizmin bu teorik açmazı, pratikteki birtakım fenomenlerle de teyit edilmektedir. Gerek gelişmiş kapitalist ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelerde uygulanan neo-liberal politikaların toplumsal sonuçları, teorik olarak dikkate alınmayan anomaliler olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu çerçevede giderek artan yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlik gibi toplumsal sorunlar, neo-liberal paradigmanın çözebilme kapasitesinin uzağında görünmektedir.

Aynı şekilde bireycilik ve serbest piyasa temalarla bağlantılı olan ve aynı ontolojik önkabullere dayanan minimal devlet anlayışı da tarihsel-toplumsal bağlamdan yoksun bir *tabula rasa* zemin(sizliği)nde şekillenmektedir. Neo-liberal devlet, kısaca bireyciliği ve serbest piyasa ekonomisini güvence altına alan ve esas itibarıyla düzen ve yasayı sağlayan sınırlı bir devlet anlayışını savunurken, ahlaki ve ekonomik sorunlar, çizilen ontolojik çerçevenin dışında kalmaktadır..

Ayrıca bireysel özgürlükler adına devlet iktidarı sınırlandırılırken, serbest piyasanın alabildiğine genişlemesi olumlanmaktadır. Zira piyasanın genişlemesiyle ters orantılı olarak devletin küçülmesinin, bireyler arasındaki sorunların da azalacağı varsayılmaktadır. Devletin bireysel özgürlükler bakımından yaratabileceği tehlike önemsenirken, serbest piyasanın yaratabileceği ve yarattığı riskler ve sorunlar, *tabula rasa* varsayımına takılmaktadır.

Bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan neo-liberal devlet, bireylerin biçimsel düzeydeki negatif özgürlüklerini korurken, pozitif özgürlükler önünde duran yapısal engelleri görmemektedir. Keza bireye öncelik verilmesi ve ontolojik olarak toplumsal bağlamından kopuk kavranması, kolektif özne biçimlerini ve bunların taleplerini de dışarıda bırakmaktadır.

Aynı şekilde, devletin keskin bir biçimde piyasa mekanizmasından ayrılması ve bireylerin ekonomik etkinliklerinin sonuçlarına bakmaması, ortaya çıkabilecek toplumsal sorunlara karşı kayıtsızlığı da beraberinde getirmektedir. Nitekim pratikte ortaya çıkan çeşitli toplumsal hareketler ve bunların gerek sosyo-kültürel gerekse sosyo-ekonomik talepleri, neo-liberalizmi kriz sürecine sokan anomaliler olarak durmaktadır.

Kısacası, neo-liberalizmin bir paradigma olarak teorik kuruluşundaki ontolojik önkabullerinin sınırları, bugün pratikteki birçok fenomeni dışarıda bırakmaktadır. Dolayısıyla ontolojik düzeyde olmayan bir şey, normatif olarak da sorunsallaştırılamamaktadır. Başka bir deyişle, neo-liberalizmin ontolojik önkabullerinde örtük olarak bulunan *tabula rasa* varsayımı, tarihsel, toplumsal ve kültürel birçok bağlamı hesaba katmamakta ve gerek kendi mantıksal kurgusu içinde gerekse pratikteki fenomenler karşısında açmaza girerek, açıklama ve çözüm üretme kapasitesini kaybetmiş bir paradigma olarak krizle karşı karşıya bulunmaktadır.

Kaynakça

- Barry, Brian (2001), *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge: Polity Press.
- Barry, Brian (1995), *Justice as Impartiality*, Oxford: Oxford University Press.
- Barry, Norman (1997), *Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm*, (Çev. Mustafa Erdoğan), Ankara: Liberte Yayınları.
- Barry, Norman (1996), *Birey, Cemaat, Piyasa*, (Çev. Mustafa Erdoğan), Ankara: Liberte Yayınları.
- Barry, Norman (2003), *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev. M. Erdoğan ve Y. Şahin), Ankara: Liberte Yayınları.
- Berlin, Isaiah (1971), *Four Essays on Liberty*, London: Oxford University Press.
- Berten, Andre vd., (Ed.), (2006), *Liberaller ve Cemaatçiler*, (Çev. Başak Demir vd.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Castells, Manuel ve Gustavo Cardoso (2005), *The Network Society: From Knowledge to Policy*, Washington, DC: Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations.
- Friedman, Milton (1988), *Kapitalizm ve Özgürlük*, (Çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gray, John (1989), *Liberalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harvey, David (2007), "Neoliberalism as Creative Destruction", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, March, s. 22-44.
- Harvey, David (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press.
- Hayek, Friedrich A. (1999), *Kölelik Yolu*, (Çev. T. Feyzioğlu ve Y. Arsan), Ankara: Liberte Yayınları.

- Hayek, Friedrich A. (2006), *The Road to Serfdom*, London and New York: Routledge.
- Horwitz, Steven (2006), "Liberalism in the Spontaneous-Order Tradition", R. Higgs and C.P. Close (Ed.), *The Challenge of Liberty*, Oakland: The Independent Institute, s. 23-40.
- Huber, Evelyne ve Fred Solt (2004), "The Successes and Failures of Neoliberalism", *Latin American Review*, No. 3, October, s. 150-164.
- Kelly, Paul (Ed.), (2002), *Multiculturalism Reconsidered: Culture and Equality and its Critics*, Cambridge, Polity Press.
- Kuhn, Thomas S. (1982), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev. Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Kymlicka, Will (1998), *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Laraña, Enrique vd. (Ed.), (1994), *New Social Movements: From Ideology to Identity*, Philadelphia: Temple University Press.
- Lee, Eddy ve Marco Vivarelli (2006), (Ed.), *Globalization, Employment and Income Distribution in Developing Countries*, Geneva: Palgrave Macmillan ve ILO.
- Locke, John (2000), *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Meral D. Topçu), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Lukes, Steven (1995), *Bireycilik*, (Çev. İsmail Serin), Ankara: Ark Yayınevi.
- Moghadam, Valentine M. (2009), *Globalization and Social Movements*, Maryland: Rowman & Littlefield Publisher.
- Raeder, Linda C. (2006), "Liberalism and the Common Good: A Hayekian Perspective on Communitarianism", R. Higgs and C.P. Close (Ed.), *The Challenge of Liberty*, Oakland: The Independent Institute, s. 121-138.
- Rawls, John (1999), *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rosanvallon, Pierre (2004), *Refah Devletin Krizi*, (Çev. Burcu Şahinli), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schapiro, J. Salwyn (1958), *Liberalism: Its Meaning and History*, London: Van Nostrand.
- Scott, Alan (1990), *Ideology and the New Social Movements*, London: Unwin Hyman.
- Şaylan, Gencay (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Taylor, Charles (2006), "Yanlış Anlaşmalar: Cemaatçi-Liberal Tartışması", Berten, Andre vd. (eds.) *Liberaller ve Cemaatçiler*, (Çev. Çağa Tanyar), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 77-104.
- Tekeli, İlhan (1999), "Liberalizmi Ontolojik Kabullerinden Yola Çıkarak Sorgulamak", *Yeni Türkiye*, Sayı 25, Ocak-Şubat, s. 77-81.
- Uslu, Cennet (2013), (Ed.), *Liberalizm El Kitabı*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Waldron, Jeremy (2013), "Liberalizmin Kuramsal Temelleri", (Çev. Bülent Evre), Cennet Uslu (Ed.), *Liberalizm El Kitabı*, Ankara: Kadim Yayınları, s. 161-193.
- Yayla, Atilla (2000), *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları.